

Ugrai János:
Napjaink felsőoktatási integrációjának előzményei

Bevezetés

A magyarországi felsőoktatás szerkezetének jelentős megváltoztatását, az egyetemek, főiskolák regionális alapú integrációját elhatározó politikai döntés és az ennek végrehajtását megalapozó új törvényi szabályozás egyértelművé teszi, hogy a felsőoktatás modernizációjának igénye immár túllépett a szakértők szűk körén és a kutatók által régóta hangoztatott lépések megtételére ezúttal komoly lehetőség adódik. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy bizonyítjuk, a probléma nem újkeletű, és a mostani fejlemények már több évre, évtizedre visszanyúló előzményekkel bírnak.

A vonatkozó szakirodalom feldolgozásán alapuló munkánkban egyrészt azokat a – sok esetben sajátos, egyedi - tényezőket vesszük sorra, amelyek a magyar történelem XX. századi változásainak megfelelően alakultak ki akkor és úgy, ahogyan. Másrészt azt igyekszünk bemutatni, hogy az integrációs elképzelések az 1970-80-as években hogyan váltak a felsőoktatás-kutatás számára egyre fontosabb, egyre kevésbé megkérdőjelezhető nézetekké, fejlődési lehetőséggé.

1. A hazánk felsőoktatási struktúráját meghatározó tényezők kialakulása

1.1. A két világháború között

A trianoni döntés, a történelmi Magyarország összeomlása alapvető, radikális változásokat eredményezett hazánk város- és településszerkezetében. Az elcsatolások által okozott súlyos, közvetlen területi és lakossági veszteségek ugyanis számos, szintén drámai következménnyel párosultak. Ilyen folyománya volt a Párizs környéki békék magyarokra vonatkozó passzusainak a nagy városok, azaz a közigazgatás, a gazdaság, a kultúra és ennek megfelelően az oktatás – s azon belül is a felsőfokú képzés – történelmünk természetes folyamatai révén

kifejlődött regionális központjainak elvesztése. A nagy, és tanügyi szempontból is fontos központok (Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Arad) mellett kisebb, de szintén nagy hagyományú iskolavárosok (pl. Nagyszombat, Selmecbánya, Késmárk, Lőcse, Ungvár, Nagyvárad, Nagyenyed) elvesztése is döntően átrajzolta hazánk közép- és felsőfokú oktatási térképét. Ebben az összefüggésben kevésbé szokás hangsúlyozni, mégis nagy jelentőséget tulajdonítunk még egy kedvezőtlen, ráadásul nagyon nehezen orvosolható következménynek: Magyarország a vesztes háborút követően külpolitikailag elszigetelődött, s ez a felsőoktatás és a tudományos szféra külföldi kapcsolatainak ápolását is igen megnehezítette.

A békekonferencia döntései nyomán új helyet kellett keresni több egyetemnek, főiskolának is. A kolozsvári tudományegyetem így került Szegedre (Erzsébet Tudományegyetem), a pozsonyi pedig Pécsre (Ferenc József Tudományegyetem). A selmecbányai bányatisztképző főiskolát (a magyar történelem első állami felsőoktatási intézményét) Sopron fogadta be előbb ideiglenesen, majd 1923-ban Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola néven véglegesen. A Bethlen-kormányzat a '20-as években nagy súlyt helyezett az oktatás minőségi-mennyiségi fejlesztésére: olyan kitörési pontként kezelte a kultúrát, amelytől nemcsak a nemzetközi elszigeteltség lazulását várta, hanem a megtépázott nemzeti öntudat rehabilitálódását is. Ennek jegyében a népoktatás mellett a felsőoktatás is "nemzetstratégiai ágazattá" vált. Az egyetemi hallgatók összlakossághoz képest számított arányának javulásával párhuzamosan az új egyetemi városokban nagyszabású építkezések kezdődtek, a Tisza partján például az évtized második felében gyorsított tempóban építették meg a klinikákat és a templomtéri épületeket. De a több évtizedes késlekedés után éppen a világháború előtt megalapított debreceni universitas jelentősége is hirtelen felértékelődött és az új helyzethez méltó modern campus megépítésére is ekkor került sor. Már 1920-ban megalapították a tudományegyetem korszerű Közgazdaságtudományi Karát (a korábbi Keleti Kereskedelmi Akadémia beolvasztásával) és szintén a fővárosban 1925-ben megindult a Testnevelési Főiskola működése is. A '30-as évek legfontosabb újításának egy szervezeti átalakítás számított. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium előbb átvette a már említett soproni tanintézetet a pénzügyi és a földművelésügyi tárcától, majd a budapesti Műszaki Egyetemmel, a közgazdaságtudományi karral, valamint a fővárosi állatorvosi főiskolával egyesítette. Az így kialakult József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem korai "integrációját" mindennek előtt pénzügyi megfontolásokból hajtották végre. (Romsics, 1999. 172-186. p.)

A mi szempontunkból különösen tanulságos, hogy a harmincegy tanszékkal újjáalakult soproni bányá- és erdőmérnöki főiskola esetében már előbb, 1930-ban felmerült egy másik

egyetemhez csatlakozás igénye. Akkor az oktatók egy része a pécsi intézményhez való tartozás szakmai előnyeit emlegették, ám az önállóság hívei akkor még meg tudták védeni az intézmény autonómiáját. Az állami beavatkozást követő fejlemények mindenesetre az ő aggodalmaikat igazolták, hiszen az új szervezeti keretek között hamarosan jelentősen visszaesett a tanszékek, oktatók és a hallgatók száma. (Hiller, 1994.)

Az állami intézkedés mellett érdemes megjegyeznünk, hogy a népi íróknak vagy a szegedi falukutató mozgalom tagjainak is konkrét elképzelésük volt a hazai felsőfokú képzés alakításával kapcsolatban. Ők azt vallották, hogy ki kell használni és erősíteni kell azokat a hagyományos szellemi központokat, amelyek az új határokon belül maradtak. Ilyennek tekintették mindenek előtt Debrecent, Kecskemétet, valamint Pápát és Miskolcot. (Kozma, 1983.)

A Horthy-korszak idején tehát az ambiciózus, sokszor kifejezetten erőltetett fejlesztés eredményeként számottevően nőtt a felsőoktatásban tanulók aránya (bár abszolút számuk az 1930-as években már csökkent), valamint kialakultak napjaink legfontosabb, hagyományos egyetemi központjai, amelyek közül nagyságával és a tudományos életben betöltött szerepének súlyával messze kiemelkedett Budapest. Ezt a koncentrátságot erősítette az is, hogy a felsőoktatáshoz kapcsolódó tudományos kutatóintézetek és intenzív publikációs tevékenységet folytató társulatok (pl. a Magyar Történelmi Társulat) szinte kivétel nélkül a fővárosban működtek.

1.2. Az '50-60-as évek

A II. világháború utáni két évtizedben két, a felsőfokú oktatás irányítását alapvetően meghatározó tendencia bontakozott ki. Egyrészt nagyon rövid idő alatt igen jelentősen megnövelték a felsőfokú képzésben részesülők számát. Már az 1946/47. tanévben kétszer annyi hallgató tanult, mint az utolsó előtti békeévben, 1950-53 között pedig ismét majd' 87%-kal nőtt a hallgatók létszáma. Az ugrásszerű növekedés – ha váltakozó mértékben is - az 1960-as évek közepéig tartott. Ezt, a gyorsan fejlődő európai viszonyok között is kiemelkedő mennyiségi előrelépést azonban nem követte, nem követhette az anyagi és a tárgyi feltételek javulása, valamint az oktatói létszám ezt megközelítő növekedése. Ráadásul az új diplomások közel 40%-a a munka melletti képzési formák (levelező, esti) igénybe vételével jutott képesítéséhez, s az oktatás e formái Kelet-Európa minden országában igen alacsony színvonalúak voltak. (Ladányi, 1986.; Ladányi, 1992. 43-45. p.)

A változások másik fő irányának számított, hogy az intézményrendszer struktúráját az új társadalom- és gazdaságpolitikai megfontolások mentén szinte teljesen átalakították. Az addigi, jobbára a nagy universitas-típusú tudományegyetemekre épülő felsőfokú képzés helyére a szakágazatonként elkülönülő, specializált intézmények kerültek. Először a – még Rákosiék előtt, 1945-ben - Budapesten létrehozott, majd fokozatosan Gödöllőre kerülő agrártudományi egyetem, majd több hasonló vidéki intézmény megalakítása, aztán a közgazdasági kar önállósítása erősítette ezt a folyamatot. Az erőltetett iparosítás jegyében a műszaki felsőfokú képzés fejlesztésében is a decentralizáció érvényesült: a Nehézipari Műszaki Egyetemet Miskolcon, a Budapesti Műszaki Egyetem új, nehézszevágyipari karát pedig Veszprémben hozták létre. A veszprémi iskola létesítését komoly regionális csatározások előzték meg, hiszen Győr és Pápa vezetői is komoly erőfeszítéseket tettek a második vidéki műszaki egyetem megszerzéséért. Jellemző a Rákosi-diktatúra oktatáspolitikájára, hogy a gazdasági indokok mellett döntő érvnek bizonyult az az ideológiai megfontolás, miszerint a “klerikális, reakciós” Veszprémben van a legnagyobb szükség a szocialista tudományra. Az ott – mindössze egy év alatt (!) - berendezkedő iskola mellé telepítették a Nehézszevágyipari Kutató Intézetet, megteremtve ezzel a városban hosszú távon is a tudományos-szakmai igények kielégítésének a lehetőségét. (Albert, 1994.)

Különösen érdekes az észak-dunántúli térségben lezajlott változások és csatározások sora: Győr, kudarcát követően egy másik főiskola létesítésével is törekedett arra, hogy kétségtelen gazdasági elsősége előkelő kulturális-oktatási szereppel is párosuljon. Már 1951-ben a tervezett Könnyűipari Műszaki Egyetemet is igyekeztek a Rába partjára helyeztetni, majd sikertelenségük után egy évtizeddel az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem székhelyéül ajánlkozott a város. (Honvári, 1994.a.) Veszprém előrelépése és Győr hatástalan törekvései mellett Sopron is megpróbálta visszaszerezni egyetemvárosi rangját. A nagy műszaki egyetem felbomlása azonban nem hozta meg a sikerüket, hiszen az egykori selmeci akadémia funkcióit (bánya-, kohómérnök-képzés) Miskolc kapta meg. Bár az első ötéves terv egyetemi fejlesztést irányzott elő a nyugati határszélen is, a tervezett geodéta fakultás nem jött létre, s csak az Agrártudományi Egyetem Erdőmérnöki Kara kapott helyet a kisvárosban. A sajátos nyugat-magyarországi “egyetemi verseny” újabb szakasza akkor kezdődött el, amikor a kar Erdészeti és Faipari Egyetem néven 1962-ben önállósult. (Hiller, 1994.)

Az 1960-as évekre a magyar felsőoktatásban tehát olyan, Európában is rendkívüli mennyiségi fejlődés ment végbe, amely egyrészt az erőszakolt gazdasági fejlesztések irányának megfelelően, a műszaki és az agrár szféra javára szélsőségesen egyoldalúvá tette a diplo-

mások összetételét, másrészt a főiskolai, egyetemi képzés színvonalában jelentős csökkenéshez vezetett. A felsőoktatásban érdekeltek számának megugrásával párhuzamosan megkezdődött az egyetemek Kelet-Európában mindenhol jellemző specializálódása (a nagy nyugati, multidiszciplináris egyetemhez hasonló csak egyetlen helyen, Belgrádban alakult ki a keleti blokk országai közül) és a felsőfokú képzés korszerű fejleményének tekinthető diverzifikálódása (azaz megjelentek az egyetemtől rövidebb idejű, gyakorlatorientált intézmények és a munka melletti oktatás kezdetlegesebb formái). Ezekkel a változásokkal együtt kialakult a tudományos kutatás új, specializálódott intézményhálózata, amely a II. világháború előtti egyetem-centrikusság helyett az Akadémia bázisára épült. (Romsics, 1999. 454-466. p.)

1.3. A '70-80-as évek

Az 1960-as évek közepéig tartó nagy mértékű, a tőkés országok fejlődési tendenciájával párhuzamos, de azt megelőző mennyiségi előrelépés eredményeként a huszonöt európai ország közül a tizedik helyet szerezte meg hazánk felsőoktatása. Ám egyre világosabb volt, hogy az elhibázott gazdasági prognózisokra épülő, tarthatatlanul nagy befektetéseket igénylő fejlesztéssel a későbbiekben fel kell hagyni. Már a '60-as évek közepétől stagnált, majd csökkent a hallgatók száma, miközben a fejlett országok természetes körülményeken alapuló előrelépése tovább folytatódott. Ennek köszönhetően a rangsorban öt év alatt tizenkét helyet esett vissza a hazai felsőfokú képzés, a nyolcvanas évek közepén (az 1976-86 közötti újabb nagy, 11%-os visszaesési hullám után) pedig már csak Albánia és Románia hasonló mutatói voltak rosszabbak az ittenieknél. Ez a drámai hanyatlás egyébként megfelelt a szocialista tömb változási irányainak, így tehát elmondható, hogy két évtizednyi, megfeszített lépéstartást követően gyors ütemben szétvált a szocialista és a tőkés országok egyetemi, főiskolai fejlődése. (Ladányi, 1989.) Igaz, a hallgatói létszám csökkenése nem járt együtt az oktatói gárda radikális csökkenésével, így a '70-es évektől nemzetközi viszonylatban is szerencsés arány alakult ki – különösen a nappali tagozatokon (az 1970-es években egy tanárra 5-6, az 1980-as években pedig 4-5 nappali képzésben részesülő hallgató jutott). Sajnos a képet súlyosan árnyalja, hogy az oktatók felkészültsége, néhány kivételes területtől eltekintve, országszerte mélyen elmaradt a külföldi átlagtól. (Romsics, 1999. 454-466. p.)

Felsőoktatásunk szerkezetében is számottevő módosulások következtek be. Folytatódott a már megindult diverzifikálódás. A munka melletti képzési formák súlya ugyan folyton

ingadozott, s az 1950-es évek első felének szintjét már soha nem érte el, de a továbbiakban is fontos tényezője maradt a felsőfokú képzésnek. (Ladányi, 1992. 43-45. p.) Különösen a '70-es évekre tehető a duális intézményrendszer újabb erősödése. Az éppen aktuális településszerkezeti-politikai elképzeléseknek megfelelően ugyanis jelentősen növelni akarták a megyeszékhelyek kulturális súlyát. Ennek megfelelően a megyei központokban látványos fejlődés következett be: művelődési központokat építettek vagy újíttak föl, színházat alapítottak (például Szolnokon, Zalaegerszegen, Győrött), megyei közművelődési-tudományos intézetek alakultak, folyóiratok és helyi televíziók kezdték meg működésüket. (Kozma, 1983.a.)

Ezzel párhuzamosan egyre erősödött az igény a felsőoktatás olyan irányú bővítésére, amely – a nagyra törő iparfejlesztési és foglalkoztatási elképzelések módosulásának megfelelően – a hagyományos egyetemi vagy főiskolai képzéstől alacsonyabb, a középfokú technikumtól viszont magasabb, gyakorlatorientált képzést biztosít. E két fejleménynek köszönhetően lényegében minden megyeszékhely kapott valamilyen – általában vagy szaküzem-mérnök- vagy pedig tanítóképzéssel foglalkozó – főiskolát. (A két évtizeddel korábban még Európa egyik legnagyobb műszaki egyetemének grandiózus tervét dédelgető Győr például ekkor jutott két intézményhez is: felsőfokúvá minősítették a tanítóképzőt, a technikum és a mérnökképzés között elhelyezkedő Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola létjogosultsága pedig a felsőoktatás-politika e fázisában vált mindenki számára elfogadottá. Honvári, 1994. b.)

Ezen időszak harmadik fontos jellemzője szintén szorosan összefügg a korábbi foglalkoztatási politika csődjének kényszerű beismerésével. A felsőfokú képzés mennyiségi és szerkezeti változásai mellett ugyanis számottevően visszaesett – illetve a felsőfok új, alsóbb szintjére helyeződött – a műszaki és az agrármérnökök képzése. Ezzel szemben fokozatosan nőtt a pedagógusképzés, olyannyira, hogy a '80-as években már ez volt a legnagyobb szektor. Az államszocialista trendnek megfelelően igen alacsony szintű maradt azonban a humán szakos, a közgazdasági-társadalomtudományi és a matematikai-természettudományi képzés. Bár a szocialista országok átlagánál magasabb színvonalon és nagyobb méretekben folyt az egészségügyi-orvostudományi és a jogtudományi oktató-kutatói munka, ezek a szektorok is messze elmaradtak a fejlett, nyugati intézményrendszerek mutatóitól. (Ladányi, 1993. 35-41. p.)

Az 1970-80-as években tehát annak ellenére megállt felsőoktatásunk mennyiségi fejlődése, hogy jelentősen gyarapodott a felsőfokúvá minősített intézmények száma. A szerkezeti változások nyomán erősödött a szocialista országokban ritkaságnak számító diverzifikált rendszer, s jó néhány város – elsősorban a kisebb megyeszékhelyek – a korábbinál lényegesen aktívabb tényezője lett országunk kulturális életének. Bizonyos előrelépés figyelhető meg a

képzési ágak arányainak korszerűsödésében – bár többnyire csak a rendkívül földuzzasztott ágazatok életképtelensége vált nyilvánvalóvá. Mindenképpen érdemes megjegyeznünk, hogy a fentiekben vázolt, jobbra negatív változások kiegészültek az Aczél-féle kultúrpolitika viszonylagos liberalizmusával, amely révén mégis a keleti blokk legkevésbé háborgatott, legképzettebb és legtudatosabb elitje formálódott ki ezekben az évtizedekben. (Kozma, 1992. a.)

2. Reformjavaslatok a '70-es évektől

2.1. Mennyiségi gondok és aránytalanságok

A felsőoktatásban tapasztalható változások tehát a '70-es évekre olyan irányt vettek, amelyek a kutatók számára egyre nyilvánvalóbbá tették a hosszú távú tervek jelentős átalakításának szükségességét. Az egyik legfontosabb változásra a mennyiségi mutatók terén volt igény. Az 1980-as évek elején 30-37 ezer jelentkező közül az adott korosztály tizede, kb. 16 ezren kerültek be a főiskolákra, egyetemekre. A túljelentkezés nagysága mellett a demográfiai hullám erősödése és a középfokú képzés korábbi kiterjedése egyaránt a felsőfokú keretszámok lényeges növelését vetítette elő. A '70-es évek közepén ugyanis a demográfiai hullám következtében minden addigi időszaknál több gyerek született, akiknek az egyetemi, főiskolai elhelyezése az adott viszonyok között már a '80-90-es évek fordulóján megoldhatatlannak ígérkezett. E tendencia erősödése volt prognosztizálható egy másik, világszerte ismert jelenség miatt: hazánkban a '60-70-es években ugrott meg az érettségit szerzetek, a középiskolát végzetek aránya. A fejlődés e szakaszába lépők a társadalmi mobilitás jegyében fokozottan törekedtek gyerekeik továbbtanulására, egyetemi, főiskolai tanulmányainak megkezdésére. (Kozma, 1983.b.)

Bár a távlati tervekben időről-időre felmerült a mennyiségi fejlesztés - már 1981-ben, 1984-ben, s 1988-ban is hoztak ezt erősítő elvi-politikai döntéseket - a valóságban a kívánatosnál szerényebb előrelépés figyelhető meg az. A nemzetközi összehasonlításoknak továbbra is az volt a következtetése, hogy szükséges a demográfiai mutatók alakulásának a figyelembe vétele, s a külföldi viszonyoktól súlyosan elmaradó magyar felsőoktatásban lényegesen több hallgatóra és oktatóra, valamint jóval nagyobb anyagi ráfordításra van szükség. (Ladányi, 1989.) Kevesen ismerték föl vagy ritkán hangoztatták, hogy a diplomások számának növelésével a szemléletmódbeli változás is elkerülhetetlen: ha a kívánt mértékben megnő az egyete-

met, főiskolát végzettek aránya, akkor a diploma önmagában már nem garantálja a korábbiakhoz hasonlóan a munka világában való biztos elhelyezkedést. Ha a nyugati fejlődési trendnek megfelelően nő a felsőoktatási szektor, megváltozik a funkciója is: nem biztosítékot jelent, hanem kockázatvállalást is tartalmazó, ám ígéretes befektetést. (Kozma, 1983.b.)

A következő gondot a felsőoktatáson belüli súlyos aránytalanságok kialakulása jelentette. Említettük, hogy a műszaki és az agrárképzés felduzzasztása és a későbbiekben a pedagógusképzés “felkarolása” mellett az összes fontosabb szektort elhanyagolták az államszocialista oktatáspolitikusok. Ennek az lett a következménye, hogy a természetes gazdasági folyamatok egyre sikertelenebb elpalástolásával párhuzamosan szétvált a munkaerőpiac és a felsőoktatás: a munka világában kisebb igény mutatkozott azokra a szakemberekre, akiket az intézmények kibocsátottak; ugyanakkor hiányszakmák fejlődtek ki a mesterségesen alacsony szinten tartott, mégis fejlődő szakmákban. Ebből adódóan magas és alacsony presztízsű szakmákat lehetett megkülönböztetni, sokszoros volt a túljelentkezés az orvosi és a bölcsészkaron, míg az agráriskolák és egyes műszaki karok, intézmények idővel már a rosszabb előmenetelűek közül sem nagyon válogathattak. (Kozma, 1983.b.) A felsőoktatás feladatai közé tartozott tehát már a '80-as évek elején az egy évtized múlva is égető probléma: az egyetemek és a főiskolák nem számolnak a rövid távon jelentkező munkaerő-igényekkel, néhány szakot mások kárára indokolatlanul preferálnak, az új követelményeknek pedig képtelenek megfelelni. Megoldásként a hallgatói létszám növelésével párhuzamosan a merev, anakronisztikus felvételi-keretszámok eltörlése mutatkozott. (Ladányi, 1992. 43-45. p.)

Újabb, jogos kritika érte a felsőoktatási rendszert duális berendezkedésének merevsége miatt. Az egyetemek túlságosan az elméleti képzésre fordították energiájukat, a főiskolákat viszont egyoldalúan gyakorlatorientáltak tekintették. (Kozma, 1983.b.) (Egy felmérés azt mutatta ki, hogy a diplomások szerint ismeretforrásuknak csak a harmada származik az egyetemről, a gyakorlati tapasztalat, az önképzés és a szervezett továbbképzés eredményezi ismereteik további forrását. Tóth, 1986.) A megindult változások ellenére a továbbiakban is az egyik legfontosabb feladatnak számított a főiskolai szintű műszaki, üzemgazdasági, paramedikális, igazgatási és szociális munkás képzés kiterjesztése, fejlesztése. Ez ráadásul kiegészült a posztgraduális képzési formák (doktori, illetve diploma utáni rövid specializáció) igényével. (Ladányi, 1992. 43-45. p.)

Mindezekon túl azonban a felsőoktatás egyik legnagyobb gondját a nagyfokú területi különbségek jelentették: egyik földrajzi területen lényegesen nagyobb volt a diplomások aránya, mint a másikon. Különösen a főváros előnyös helyzete szembeűnő – máig – a vidéki

körülményekhez képest, de komoly aránytalanságok érezhetők városonként, megyénként is annak függvényében, hogy mennyire van a közelben az értelmiséget helyben tartó egyetem, kutatási központ, illetve gazdasági (főként ipari) üzem. A városhiányos térségek, illetve a kisvárosok, valamint egész, jelentős felsőoktatással nem rendelkező régiók súlyos elmaradottsággal küszködtek a néhány nagy kulturális és/vagy gazdasági központtal szemben. (Déri, 1980.; Kozma, 1983. b.) Ezeket az egyenetlenségeket a már említett, a kisebb megyeszékhelyek gyorsított kulturális fejlesztését megcélzó 1971. évi településfejlesztési koncepció paradox módon tovább erősítette, hiszen e nagy befektetéseknek nem állt a rendelkezésére megfelelő szellemi többlet, így a területi centralizmus elvének megfelelően a vidéki központok közvetlen környezetét sorvasztotta el ez az erősen diszkriminatív településpolitika.

A területi feszültségek annak ellenére alakultak ki, hogy a '80-as évek legelején már nyolcvannégy felsőfokú intézmény működött az országban. Ez az intézményhálózat azonban nemcsak nagyon szétaprózott volt, hanem kicsiny hatékonyságú is, hiszen a főiskolák közül huszonhét mindössze egy-két szakon, ötszáznál kevesebb hallgatót oktatott. A nagy egyetemekkel és főiskolákkal szembeni nyilvánvaló versenyképtelenségüket ráadásul nem a képzési paletta bővítésével, a rövidebb, munka melletti képzési formák felé nyitással próbálták csökkenteni, hanem ellenkezőleg, saját profiljuk további szűkítésével, specializálásával. Ez a stratégia hosszú távon éppen a területi egyenlőtlenségekből adódó hátrányos helyzetük miatt nem tűnt szerencsésnek, hiszen semmi nem garantálta, hogy számottevő értelmiségi és kutatói bázis híján éppen egy-két szakma specializált szakértőire van szükség a valamivel alacsonyabb szinten, de általánosabban képzett értelmiségiek helyett. (Kozma, 1983. a.)

2.2. A regionális alapú felsőoktatási integráció gondolata

Bár a megyéknél nagyobb közigazgatási egységek kialakítására már 1950-ben született javaslat, majd a '60-as években komolyan felmerült a tervezési-gazdasági körzetek – lényegében a mai regionális elképzeléseknek megfelelő – ötlete, a történeti hagyományok, de leginkább a helyi vezetői érdekek nyomán az 1971-es településfejlesztési koncepció továbbra is a megyei keretek közé szorította a reformokat. A megyei érdekek primátusa ezt követően lényegében a rendszerváltásig nem vált kétségessé.

Ám a felsőoktatási rendszer működési zavarait tanulmányozva Kozma Tamás már 1983-ban a regionális alapú átszervezésre, mint az egyik lehetséges alternatívára tett javaslatot. Eszerint a súlyos szakmai-területi aránytalanságokra válasz lehet a kicsiny, valódi városias, szakmai és befogadói háttérrel nem rendelkező intézmények összefogása; a felsőoktatás különböző szintjeinek és szektorainak egymással és a kutatóintézetekkel való összekötése, a belső és külső kapcsolatok integrálása. A tervezet öt vidéki régiót (Dél-Alföld, Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Észak-Dunántúl és Dél-Dunántúl), valamint a speciális helyzete miatt betagolhatatlan Budapestet különítette el.

A gondolat szerint a szellemi kondíciók összesítésére így régióként nyílna lehetőség, s a képzés majdnem teljes vertikumát ki lehetne alakítani az ország minden területen. Ehhez a központi intézmények integrálására, átlátható és átjárható multifunkcionális egyetemekké való átalakítására lenne szükség. Az egy régióban található egyetemet, főiskolákat, valamint az egyes iskolák eddig különálló karait szervezeti és kommunikációs alapon össze kellene kapcsolni. Az elaprózott, a specializáció felé forduló főiskolák vagy a régió speciális igényeit elégítenék ki, vagy olyan közép- és felsőfokú központtá válnának, melyek a nagy, multidiszciplináris egyetemekhez - éppen a szervezeti-kommunikációs egység révén - kapcsolódva közelebb vinnék a hallgatót a magasabb oktatást nyújtó egyetemekhez. Mindehhez pedig létre kellene hozni a regionális kutatói bázisokat. Így lehetőség nyílna régióként a teljes, vagy majdnem teljes felsőoktatás kialakítására, mindenhol rendelkezésre állna a többlépcsős-párhuzamos képzés, s így – szigorúan a mennyiségi fejlesztés megoldása mellett – a súlyos területi különbségeket fel lehetne számolni, s az adott térség munkaerő-igényeihez is sokkal rugalmasabban tudna viszonyulni a felsőoktatás.

Észak-Alföld esetében Debrecen, Dél-Alföldön Szeged, Dél-Dunántúlon Pécs minden szempontból alkalmasnak tűnt arra, hogy a helyi egyetemeket egy-egy nagy egyetemmé vonják össze, s ahhoz kapcsolják a kisebb vidéki főiskolákat. (Bár Debrecen esetében Nyíregyhá-

za, Szegednél Kecskemét, Pécsnél pedig Kaposvár jelentett veszélyt arra, hogy a gyorsan fejlődő, s saját megyéjükben igen fontos szerepet betöltő főiskolák nem fogadják el az egy központi régiót.) Példáinkban már többször jeleztük, hogy mindig is sajátos területnek számított a tervezett észak-dunántúli régió, ahol egyrészt semmilyen multidiszciplinárisra fejleszthető egyetemi város nem volt, másrészt viszont számos város törekedett a központi szerepre. A már említett Veszprém, Győr, Sopron mellett nem elhanyagolható Szombathely, Mosonmagyaróvár, sőt Székesfehérvár és Pápa szerepe sem. E tipikusan policentrikus régió mellett kérdéses volt két évtizeddel ezelőtt az észak-magyarországi régió sorsa is, hiszen a Miskolci Egyetemvárosban még csak műszaki képzés folyt (épp 1983-ban kezdte működését a jogi kar), s mellette Sárospatak, Eger és Salgótarján is, sőt – Székesfehérvárhoz hasonlóan – a saját régiójához és a fővároshoz egyaránt kötődő Gyöngyös is fontos tényezője volt a felsőoktatásnak.

Az 1983-as tervezet elkészültekor a regionális integráció megvalósulásának fő akadályai közé sorolta a szerző a helyi, megyei érdekeket; a lendületes fejlődésükkel, előretörésükkel az eredeti viszonyokat átalakító városokat (Gyula, Szolnok, Kecskemét, Zalaegerszeg); valamint az egész kísérlet elengedhetetlenül fontos feltételének számító, átfogó regionális településfejlesztéssel kapcsolatos központi akarat teljes hiányát. (Kozma, 1983.)

2.3. A regionális integráció a rendszerváltás után

A rendszerváltást követően megerősödtek a felsőoktatási szférában is a reformtörekvések. Az évtizede halogatott lépések egy részének megtételére hamarosan sor is került. Megszűnt a felvételi keretszámok korábbi merevsége, lényegesen többen jutottak be a felsőfokú iskolákba és végezték el azt, a korábban alacsony szinten tartott szakok (jogi, humánszakok, közgazdaságtudomány) kinyíltak a hallgatók előtt, elterjedtek a posztgraduális és a nem állami felsőfokú képzési formák, és a korábnál lényegesen nagyobb szerep és szabad légkör jutott az egyházi intézményeknek. Megteremtették a demokratikus, az esélyegyenlőségre épülő felsőoktatás alapjait. E reformokat már az első, 1993-ban meghozott felsőoktatási törvény megfogalmazta.

Ám a felsőoktatási intézmények integrációját a törvény nem engedte. Noha elkészült egy programtervezet, amely a 2000-ig megvalósítandó intézkedések vezérfonalául a duális intézményrendszer regionális alapú megszilárdítását, egyben integrálását jelölte ki. A cél az

átjárást, áthallgatást, a korai pályamódosítást, az alapképzésre épülő specializációt, illetve a tudományos képzést lehetővé tevő, összességében tehát a többszintű, a demográfiai és gazdasági-társadalmi viszonyokra reagálni képes diplomarendszer kialakítása volt. Ehhez pedig határozott szervezeti koncentrációt, integrációt és gazdasági szemléletet kívántak a tézisek. Külön kiemelték az egyetemi kutatások számának és anyagi feltételeinek jelentős növelését, illetve az agrár- és az egészségügyi felsőoktatásról szóló külön döntés szükségességét. A tézisek konkrét feladatként jelölték meg a Debrecen, Szeged, Pécs, valamint a Miskolc-Eger regionális központok kialakítását, nyitva hagyták azonban a budapesti intézmények integrációjának mikéntjét, és az észak-dunántúli régióra vonatkozóan sem határoztak meg pontos teendőket. (Tézisek, 1992.)

A felsőoktatási intézmények szövetségét 1996-ban engedélyezték először. Ekkor már két egyetemi városban megvolt az alapja a helyi intézetek együttműködésének: Szegeden 1989-től, Debrecenben pedig 1991-től működött az Universitas Egyesülés. (Gábor, 2000.)

Összegzés

Dolgozatunkban bemutattuk, hogy hazánk felsőoktatása részben a trianoni döntés kárvallottjaként, részben pedig a szocialista gazdaság-, társadalom- és kultúrpolitika alárendeltjeként hét évtizeden át mesterséges fejlesztési törekvések nyomán alakult. Ezek eredményeként máig túlságosan a fővárosban koncentrálódik a hazai oktatói és kutatói bázis javarésze. Elapródott az intézményhálózat, ám ennek ellenére is kialakultak felsőoktatás-hiányos területek. A felsőfokú képzésben súlyos szakmai és területi aránytalanságok alakultak ki, idővel aggasztóan visszaesett az egyetemekre, főiskolákra költött pénz nagysága, nemzetközi összehasonlításban kirívóan alacsony lett a diplomások aránya és a felsőfokú oktatói gárda szakmai színvonala. A kutatás egyre inkább kiszorult az egyetemekről és az Akadémia intézeteibe került át.

Az 1980-as évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a felsőoktatás számtalan problémáját három alapvető lépéssel lehet orvosolni. Mindenképpen szükségesnek tűnt az anyagi ráfordítás növelése, a piaci szemlélet érvényesülésének engedélyezése, valamint az intézményrendszer átfogó településpolitikán alapuló átalakítása. Láthattuk, már a '80-as évek első felében megszületett az elképzelés az egyetemek és főiskolák regionális alapon történő szervezeti-

kommunikációs összefogására, integrációjára. Ám különböző akadályok miatt e gondolat csak több mint másfél évtizedben kecsegtetett először a megvalósulással.

Irodalomjegyzék

Albert, 1994. = Albert József: Egyetemkísérlet – kísérletező egyetem Veszprémben. In: Saád József (szerk.): Felsőoktatási központok Észak-Dunántúlon. Budapest, 1994. 19-52. p.

Déri, 1980. = Déri Miklósné: A magyar felsőoktatás területi struktúrája. Budapest, 1980.

Gábor, 2000. = Gábor Kálmán: Valóság. Interjú Kozma Tamással, Mesterházi Zsuzsával és Mészáros Rezsővel. In: *Educatio*. 2000. (9.) 1. 115-136. p.

Hiller, 1994. = Hiller István: Szervezeti és szerkezeti változások a selmecebányai-soproni mérnökképzésben. In: Saád József (szerk.): Felsőoktatási központok Észak-Dunántúlon. Budapest, 1994. 7-16. p.

Honvári, 1994.a. = Honvári János: Az egyetemi utópiától a főiskolai realitásig. In: Saád József (szerk.): Felsőoktatási központok Észak-Dunántúlon. Budapest, 1994. 99-144. p.

Honvári, 1994.b. = Honvári János: Helyzetkép és perspektívák – A Széchenyi István KTMF 1975-1989 között. In: Saád József (szerk.): Felsőoktatási központok Észak-Dunántúlon. Budapest, 1994. 145-164. p.

Kozma, 1983.a. = Kozma Tamás: Szellemi életünk regionális központjai. In: *Magyar Tudomány*. 1983. (XXVIII.) 3. 181-194. p.

Kozma, 1983.b. = Kozma Tamás: Az oktatás fejlesztése: esélyek és korlátok. Budapest, 1983.

Kozma, 1992. a. = Kozma Tamás: A felsőoktatási elit. In: Kozma Tamás (szerk.): *Reformvitáink*. Budapest, 1992. 109-117. p.

Kozma, 1992.b. = Kozma Tamás: Tézisek a felsőoktatásról. In: Kozma Tamás (szerk.): *Reformvitáink*. Budapest, 1992. 44-57. p.

Ladányi, 1986. = Ladányi Andor: Felsőoktatási politika, 1949-1958. Budapest, 1986.

Ladányi, 1989. = Ladányi Andor: Felsőoktatásunk méreteiről – nemzetközi összehasonlításban. In: Magyar Tudomány. 1989. (XXXIV.) 7-8. 648-660. p.

Ladányi, 1992. = Ladányi Andor: A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Összehasonlító statisztikai elemzés. Budapest, 1992.

Romsics, 1999. = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999.

Tézisek, 1992. = A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Tézisek és javaslatok. In: Magyar Felsőoktatás. 1992. 6. 35-39. p.

Tóth, 1986. = Tóth József: A felsőfokú szakképzés és a társadalmi gyakorlat. (Egy kutatás hipotézisei - 1982.) In: Völgyesy Pál (szerk.): Felsőoktatási kutatások, 1981-85. Budapest, 1986. 69-77. p.